

การจัดการเรียนรู้ด้านพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อการเปลี่ยนแปลง

พฤติกรรมของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน

Buddhist Learning Management by Sangha Administrative

Organizations for Behavioral Change of Monks

and Buddhist Followers

ศักดิ์ ประสานดี

ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษา คณะครุศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Sak Prasandee

Ph.d Student for Department Teaching Social Studies, Faculty of Education

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: Sakprasandee3@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษาของคณะสงฆ์ที่ได้รับการรับรอง การสนับสนุน และการควบคุมดูแลขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นไทย มี 3 หลักสูตร คือ หลักสูตรด้านบาลี หลักสูตรด้านนักธรรม และหลักสูตรด้านพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ สำหรับหลักสูตรบาลีนั้น ได้รับการสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มาจนถึงปัจจุบัน หลักสูตรมี 9 ระดับ เรียกว่า เปรียญธรรม 1-2 จนถึงเปรียญธรรม 9 ประโยค แต่เดิมเป็นหลักสูตรสำหรับพระภิกษุเท่านั้น ต่อมาภายหลัง เปิดโอกาสให้ฆราวาสได้เข้ามาเรียนด้วย เน้นหาเน้นที่การแปลภาษาจากคัมภีร์อรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์รองจากพระไตรปิฎก คล้ายกับหลักสูตรอักษรศาสตร์ของมหาวิทยาลัยทั่วไป สำหรับหลักสูตรธรรมศึกษา เน้นการศึกษาระบบเบื้องต้น รวมถึงพุทธประวัติเบื้องต้น หรือสำหรับคนทั่วไปเกิดขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ เป็นหลักสูตรที่เน้นให้สามเณรที่เข้ามาบรรพชาแล้ว สามารถที่จะเรียนด้านพระพุทธศาสนาควบคู่ไปกับวิชาสามัญ เพื่อให้สามารถเชื่อมการเรียนกับฝ่ายทางโลกได้ หากลาสิกขาออกไป อย่างไรก็ตาม เมื่อกล่าวถึงเป้าหมายของการศึกษาของพุทธศาสนาด้านพุทธกาลแล้ว การศึกษาในพระพุทธศาสนาจะมุ่งถึงการพ้นทุกข์ การละกิเลส และมุ่งสู่ความดับคือพระนิพพาน การไม่กลับมาเกิดอีกในสังสารวัฏนี้ สำหรับฆราวาสแล้ว การศึกษาเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนา มุ่งตั้งประโยชน์เบื้องต้น คือ การประพฤติปฏิบัติในศีล 5 ในหลักเบญจธรรม การประกอบสัมมาชีพ และการบำเพ็ญบุญเพื่อประโยชน์ในสัมปรายภพ คือในภพต่อไปข้างหน้า รวมถึงประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน ที่ประชาชนธรรมดา มิได้บวชเป็นภิกษุก็เข้าถึงได้

อย่างไรก็ตาม พบว่าการศึกษาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในปัจจุบัน ยังไม่ได้มุ่งถึงเป้าหมายที่แท้จริงของพระพุทธศาสนา ซึ่งน่าจะเป็นปัญหาหนึ่งของปัญหาของสังคมไทย ที่ผู้มาศึกษาในพระพุทธศาสนา มิได้เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปสู่แนวทางของพระพุทธศาสนา และได้้นำไปสู่ความสงบสุขในสังคม ซึ่งควรที่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นจะได้มีนโยบายพัฒนาการศึกษาเสียใหม่โดยเร็วต่อไป

คำสำคัญ : การศึกษาของคณะสงฆ์, การศึกษาเพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม, เป้าหมายของการศึกษาคณะสงฆ์

Abstract

The education system of the Thai Sangha, which is recognized, supported, and supervised by the Thai Sangha Governing Organization, consists of three curricula: Pali studies, Dhamma studies, and General Buddhist studies. The Pali curriculum has been passed down for a long time, dating back to the Ayutthaya period up to the present. It comprises 9 levels, called Parian 1-2 up to Parian 9. Initially, this curriculum was only for monks, but later it was opened to laypeople as well. The content focuses on translating commentaries, which are secondary to the Tipitaka, similar to literature courses in general universities. The Dhamma studies curriculum focuses on basic Dhamma teachings, including elementary Buddhist history, and is designed for the general public. It was established during the Rattanakosin period. The General Buddhist studies curriculum is designed for novices who have been ordained, allowing them to study Buddhism alongside secular subjects. This enables them to connect their studies with worldly affairs if they decide to leave the monkhood. However, when considering the goals of Buddhist education during the Buddha's time, it aimed at ending suffering, eliminating defilements, and achieving Nirvana - the cessation of rebirth in the cycle of existence. For laypeople, studying Buddhism aims at basic benefits such as observing the Five Precepts, following the Five Virtues, engaging in right livelihood, and performing meritorious deeds for future lives, as well as the ultimate goal of Nirvana, which can be attained even by ordinary people who are not ordained as monks.

Nevertheless, it has been found that the current education provided by the Sangha governing organization does not fully align with the true goals of Buddhism. This could be considered one of the problems in Thai society, where those who study Buddhism do not change their behavior according to Buddhist principles and do not contribute to social peace.

The Sangha governing organization should urgently develop new educational policies to address this issue.

Keywords: Sangha education, Education for behavioral change, Goals of Sangha education

1. บทนำ

ในโลกที่เต็มไปด้วยความท้าทายและการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว การพัฒนาตนเองและการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความต้องการของสังคมเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง การจัดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม จึงเป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจอย่างมากในวงการการศึกษาและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การจัดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม คือ กระบวนการที่มุ่งเน้นการสร้างประสบการณ์การเรียนรู้ที่ส่งผลให้ผู้เรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ทักษะ และการกระทำ โดยมีเป้าหมายเพื่อให้เกิดพฤติกรรมใหม่ที่พึงประสงค์หรือลดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ แนวคิดนี้ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่า การเรียนรู้ที่แท้จริงไม่ได้หยุดอยู่เพียงแค่การรับรู้หรือเข้าใจในระดับความคิดเท่านั้น แต่ต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในระดับการกระทำด้วย

การจัดการเรียนรู้ในลักษณะนี้มีความหมายที่ลึกซึ้งกว่าการให้ความรู้หรือการฝึกอบรมทั่วไป เพราะไม่ได้มุ่งเน้นเพียงแค่การถ่ายทอดข้อมูลหรือทักษะ แต่ยังให้ความสำคัญกับการสร้างแรงจูงใจ การปรับทัศนคติ และการฝึกฝนอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ยั่งยืน กระบวนการนี้ต้องอาศัยความเข้าใจในธรรมชาติของการเรียนรู้ของมนุษย์ จิตวิทยาการเปลี่ยนแปลง และปัจจัยต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรม

แนวทางสำคัญในการจัดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมีหลายประการ ประการแรก คือ การสร้างความตระหนักรู้ (Awareness) ผู้เรียนต้องเข้าใจถึงความสำคัญและความจำเป็นของการเปลี่ยนแปลง เห็นถึงผลกระทบของพฤติกรรมปัจจุบันและประโยชน์ที่จะได้รับการเปลี่ยนแปลง การใช้กรณีศึกษา การนำเสนอข้อมูลที่น่าเชื่อถือ หรือการให้ผู้เรียนได้สัมผัสประสบการณ์จริงสามารถช่วยสร้างความตระหนักรู้ได้

ประการที่สอง คือ การสร้างแรงจูงใจ (Motivation) ซึ่งเป็นพลังสำคัญที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลง การจัดการเรียนรู้ต้องสามารถกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความปรารถนาที่จะเปลี่ยนแปลงตนเอง อาจทำได้โดยการชี้ให้เห็นถึงผลลัพธ์ที่น่าพึงพอใจ การสร้างบรรยากาศที่ท้าทาย หรือการใช้แรงจูงใจทั้งภายในและภายนอก

ประการที่สาม คือ การให้ความรู้และทักษะที่จำเป็น (Knowledge and Skills) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจำเป็นต้องอาศัยความรู้และทักษะใหม่ๆ การจัดการเรียนรู้จึงต้องมีการถ่ายทอดความรู้ ฝึกฝนทักษะ และให้เครื่องมือที่จำเป็นสำหรับการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

ประการที่สี่ คือ การสร้างโอกาสในการฝึกฝนและลงมือปฏิบัติ (Practice and Application) การเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมต้องให้โอกาสผู้เรียนได้ทดลองปฏิบัติในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย ได้ลองผิดลองถูก และได้รับข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุง

ประการสุดท้าย คือ การติดตามและให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง (Follow-up and Support) การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลาและความพยายาม การจัดการเรียนรู้ที่ดีจึงต้องมีระบบติดตามผล ให้กำลังใจ และให้การสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง เพื่อช่วยให้ผู้เรียนสามารถรักษาพฤติกรรมใหม่ไว้ได้ในระยะยาว

การจัดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนและท้าทาย แต่ก็มี ความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนามนุษย์และสังคม ไม่ว่าจะเป็นในบริบทของการศึกษา การทำงาน หรือการ ดำเนินชีวิต การเข้าใจและประยุกต์ใช้แนวคิดนี้อย่างมีประสิทธิภาพจะช่วยสร้างการเปลี่ยนแปลงที่มี ความหมายและยั่งยืน นำไปสู่การพัฒนาตนเอง องค์กร และสังคมในวงกว้างต่อไป

มีนักวิชาการจำนวนมากที่สนใจการด้านการจัดการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม เช่น

ศาสตราจารย์ ดร.สุมาลี สังข์ศรี (2544) เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาค้นคว้าและการศึกษาตลอดชีวิต ท่านได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในบริบทของสังคมไทย โดยเน้นย้ำว่า การเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมต้องคำนึงถึงประสบการณ์และบริบทของผู้เรียนเป็นสำคัญ ท่านกล่าวว่า "การเรียนรู้ที่แท้จริงต้องนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ตัวผู้เรียน ไม่ว่าจะเป็นความคิด ทศนคติ หรือ การกระทำ การจัดการเรียนรู้จึงต้องเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้สะท้อนคิด วิเคราะห์ประสบการณ์ของตนเอง และ เชื่อมโยงกับความรู้ใหม่ เพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่เหมาะสมกับบริบทของตน

รองศาสตราจารย์ ดร.วิระวัฒน์ ปันนิตามัย (2544) เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และองค์การ ท่านได้นำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงในองค์กร โดยเน้นความสำคัญของการสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ ท่านกล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในองค์กรไม่ใช่เพียงการฝึกอบรม แต่ ต้องสร้างระบบนิเวศที่เอื้อต่อการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลง ต้องมีการสนับสนุนจากผู้นำ มีระบบการให้ ข้อมูลย้อนกลับ และมีการเสริมแรงที่เหมาะสม การจัดการเรียนรู้ต้องเชื่อมโยงกับเป้าหมายขององค์กร และ ความก้าวหน้าในอาชีพของบุคลากร

สำหรับนักวิชาการต่างประเทศ ที่มีชื่อเสียงในเรื่องนี้ เช่น

Jack Mezirow (1991) เป็นนักการศึกษาชาวอเมริกันที่มีชื่อเสียงในด้านทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการ เปลี่ยนแปลง (Transformative Learning Theory) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวคิดการจัดการเรียนรู้เพื่อ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรม Mezirow กล่าวว่า "การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีการ เปลี่ยนแปลงกรอบอ้างอิง (frame of reference) ซึ่งประกอบด้วยมุมมอง ความเชื่อ และสมมติฐานที่เรามีต่อ โลก การจัดการเรียนรู้ควรกระตุ้นให้ผู้เรียนตั้งคำถามกับความเชื่อเดิมของตน ผ่านการสะท้อนคิดเชิงวิพากษ์

(critical reflection) และการสนทนาเชิงเหตุผล (rational discourse) เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงมุมมอง และพฤติกรรม"

Albert Bandura (1986) เป็นนักจิตวิทยาชาวแคนาดา-อเมริกัน ที่มีชื่อเสียงจากทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) และแนวคิดการรับรู้ความสามารถของตนเอง (Self-efficacy) ซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากต่อการเข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม Albert Bandura กล่าวว่า "การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไม่ได้เกิดจากการให้ความรู้เพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการเรียนรู้ผ่านการสังเกตและการเลียนแบบ (observational learning) รวมถึงการเสริมสร้างความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง (self-efficacy) การจัดการเรียนรู้ควรให้โอกาสผู้เรียนได้เห็นตัวแบบที่ประสบความสำเร็จ ได้ฝึกฝนจนเกิดประสบการณ์แห่งความสำเร็จ และได้รับการกระตุ้นทางวาจาที่สร้างสรรค์"

นักวิชาการเหล่านี้ต่างเน้นย้ำว่า การจัดการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน ต้องอาศัยการออกแบบที่รอบคอบ คำนึงถึงปัจจัยทั้งภายในและภายนอกของผู้เรียน และต้องใช้เวลาในการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป

สำหรับในบทความนี้ ผู้เขียนมุ่งนำเสนอในหลักสูตรการเรียนรู้ด้านพระพุทธศาสนา ที่องค์กรคณะสงฆ์มหาเถรสมาคมรับผิดชอบจัดการศึกษาเท่านั้น ส่วนการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาที่คณะสงฆ์แต่ละวัดจัดดำเนินการเอง จะกล่าวถึงในบทความต่อไป

2. เป้าหมายของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

พระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลก ก่อนการนับปีพุทธศักราช 45 ปี เนื่องจากการนับปีพุทธศักราช เป็นการนับหลังจากพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งพระพุทธเจ้าได้ทรงปรินิพพานแล้ว จึงนับเป็นพุทธศักราชที่ 1 เป้าหมายการสอนของพระพุทธเจ้านั้น คือการสอนให้พระสงฆ์ ภิกษุณี สามเณร สามเณรี และประชาชนทั่วไป ได้ขจัดพ้นจากความทุกข์ ดับสนิทจากความทุกข์ ดังพระพุทธองค์ตรัสว่า “ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตถาคตจะพูดแต่เรื่องทุกข์ กับความดับทุกข์ เท่านั้น” สิ่งที่พระองค์ทรงสอน พระองค์เปรียบเทียบว่า สอนเฉพาะไปไม่ในกำมือเท่านั้น พระองค์ทรงหมายถึงว่า แม้ไปไม่ในป่าจะมีมากมาย หรือเปรียบเทียบว่า ความรู้จะมีมากมาย มหาศาล แต่ความรู้ที่มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่ความดับทุกข์ มีเพียงแค่นี้เล็กน้อย เราคงเห็นชัดว่า ในยุคปัจจุบันนี้ ข้อมูลและสารสนเทศที่ถูกเก็บไว้ในหน่วยความจำของบริษัทต่างๆ ดังเช่น ใน Google มีจำนวนมหาศาลมาก และเพิ่มขึ้นแต่ละวันก็อีกมหาศาล แต่ที่มีประโยชน์เพื่อนำไปสู่ความดับทุกข์ ดับกิเลสโดยสิ้นเชิง นับว่ามีน้อยมาก

ความดับทุกข์ หรือการก้าวพ้นจากความทุกข์ และเข้าถึงพระนิพพาน จึงเป็นเป้าหมายสูงสุด หรือประโยชน์สูงสุด เป็นเป้าหมายของภิกษุสงฆ์ รวมทั้งภิกษุณี ที่ต้องประพฤติปฏิบัติ และการปฏิบัติที่จะให้บรรลุถึงเป้าหมายนี้ได้ ก็คือ หลักอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบ, สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ, สัมมาวาจา เจรจาชอบ, สัมมากัมมัฏตะ การงานชอบ, สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ, สัมมาวายามะ

พยายามชอบ, สัมมาสติ ระลึกชอบ, และสัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ เมื่อบุคคลฝึกฝนอบรมตนเองตามอริยมรรคมีองค์ 8 นี้แล้ว ย่อมบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

การจัดการเรียนการสอนตามเป้าหมายเพื่อความพ้นทุกข์นี้ คือการจัดการเรียนการสอนเพื่อให้พระสงฆ์และภิกษุณี ได้มีพฤติกรรมการปฏิบัติธรรม ที่มุ่งสู่ความหลุดพ้น ส่วนจะหลุดพ้นเมื่อใด ปีใด ชาติใด มีปัจจัยเรื่องการทำเพื่ญมาแต่อดีตชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง

สำหรับคฤหัสถ์ หรือผู้ครองเรือน พระพุทธเจ้าได้ กำหนดเป้าหมาย เป็น 3 ระดับ คือ คือระดับต้น คือมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) ได้แก่การมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสมบูรณ์ทางด้านร่างกายและความเป็นอยู่ที่ดี มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีสถานภาพที่ดีในสังคม มีเกียรติ การจะบรรลุถึงเป้าหมายระดับนี้ จะต้องประกอบด้วยหลักธรรมสำคัญได้แก่ ความขยันหมั่นเพียรไม่เกียจคร้านในการทำงาน, ความประหยัด อุดม รุ้จักรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาได้มิให้เสื่อม, การรู้จักพบปะคบหาสมาคมกับคนดีแล้วนำเอาคุณสมบัติของคนดีมาเป็นแบบอย่าง, และรู้วิธีหาทรัพย์เงินทอง และรู้จักทางเสื่อมของ เงินทอง แล้วใช้จ่ายทรัพย์ตามความจำเป็น, ตลอดถึงหลักเบญจศีล เบญจธรรม หรือ อุโบสถศีล คือ ศีล 8 ผู้ที่จะบรรลุเป้าหมายของชีวิตในขั้นนี้จะต้องปฏิบัติตามแนวทางแห่งธรรมอย่างถูกต้อง ก็จะได้รับผลคือความสุขความสำเร็จในชีวิตประจำวัน

สำหรับเป้าหมายที่สูงขึ้นกว่าระดับต้น ก็คือ ระดับกลาง เป็นไปเพื่อประโยชน์เบื้องหน้า (สัมปรายิกัตถะ) ได้แก่การมีคุณธรรมความดีงามทางด้านจิตใจ มีความสุขสงบใจ มีสุขภาพจิตที่ดี อันเป็นความสุขทางด้านจิตใจที่เกิดจากการประกอบคุณงามความดี การจะบรรลุถึงเป้าหมายในระดับนี้ จะต้องประกอบด้วยธรรม 4 ประการ คือ ศรัทธา เชื่อมั่นในพระพุทธเจ้าและคำสอน, ศีล ประพฤติตนตามศีล 5, จาคะ มีจิตใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ, และปัญญา รู้แจ้งในสิ่งต่างๆ ตามจริง เป้าหมายระดับนี้นอกจากจะทำให้บุคคลมีความสุขทางด้านจิตใจแล้ว ยังส่งผลให้บุคคลได้พบกับความสุขในโลกหน้า คือสุคติโลกสวรรค์ ภายหลังจากตายไปแล้ว ในระดับกลางนี้ พุทธศาสนิก จะต้องมีความประพฤติปฏิบัติธรรมที่เข้มข้นขึ้น

เป้าหมายระดับสูง อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุด (ปรมาตถะ) การบรรลุถึงความหลุดพ้น คือพระนิพพานอันเป็นความสุขอย่างยิ่ง (นิพพานํ ปรมํ สุข) เช่นเดียวกับพระสงฆ์ ซึ่งฆราวาสก็สามารถปฏิบัติธรรมและบรรลุธรรมได้ วิธีการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดได้จะต้องปฏิบัติตามอริยมรรคมีองค์ 8 ได้แก่ สัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบ, สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ, สัมมาวาจา เจรจาชอบ, สัมมากัมมันตะ การงานชอบ, สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ, สัมมาวายามะ พยายามชอบ, สัมมาสติ ระลึกชอบ, และสัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ เมื่อบุคคลฝึกฝนอบรมตนเองตามอริยมรรคมีองค์ 8 นี้แล้ว ย่อมบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา

3. หลักสูตรการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์

จากการรวบรวมข้อมูลการจัดการศึกษาของสงฆ์ พบว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ แบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

แบบที่ 1 เป็นการจัดการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา โดยองค์กรปกครองคณะสงฆ์รับผิดชอบ ซึ่งมี 3 หลักสูตร คือ การจัดการศึกษาในหลักสูตรแผนกบาลี การจัดการศึกษาหลักสูตรในแผนกธรรม และการจัดการศึกษาในโรงเรียนปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

แบบที่ 2 เป็นการจัดการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ที่องค์กรคณะสงฆ์แต่ละวัดจัดการศึกษาตนเอง องค์กรปกครองสูงสุดของคณะสงฆ์ ไม่ได้ยอมรับให้เป็นการศึกษาขององค์กรปกครองคณะสงฆ์ไทย ไม่ได้ให้การสนับสนุน แต่ไม่ได้ห้ามไม่ให้จัดการศึกษา เช่น การศึกษาพระอภิธรรม การศึกษาโรงเรียนราษฎร์ของวัด หรือโรงเรียนการกุศลของวัด โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ โรงเรียนเด็กเล็ก รวมถึงสถาบันการสอน วิปัสสนากรรมฐานแบบต่างๆ ส่วนใหญ่ได้รับความสนับสนุนจากหน่วยงานของทางราชการ

แบบที่ 3 คณะสงฆ์ยอมรับว่าเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์ แต่ไม่ได้มาบริหารจัดการ หรือการควบคุมดูแล เป็นอำนาจการควบคุมดูแลของหน่วยงานทางราชการ นั่นคือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองแห่ง แต่ที่เป็นเงื่อนไขว่า รับรองการเป็นการศึกษาของคณะสงฆ์เพื่อเป็นการยืนยันกับฝ่ายข้าราชการในการเสนอกฎหมายการรับรองมหาวิทยาลัยสงฆ์ในรัฐสภา

4. หลักสูตรการศึกษาด้านพระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ โดยองค์กรปกครองคณะสงฆ์ รับผิดชอบ

ในกลุ่มนี้ เป็นกลุ่มหลักสูตรการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา ที่องค์กรสูงสุดของการปกครองคณะสงฆ์ คือ มหาเถรสมาคม เป็นผู้รับผิดชอบโดยตรง มี 3 หลักสูตร คือ หลักสูตรด้านบาลี ด้านนันทกรรม และด้านปริยัติธรรม แผนกสามัญ

4.1 หลักสูตรด้านภาษาบาลี

เราพึงทราบก่อนว่า ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมานั้น อำนาจการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นต่อพระเจ้าแผ่นดิน ที่จะแต่งตั้งตำแหน่งปกครองหรือสมณศักดิ์ คณะสงฆ์ไม่มีองค์กรที่รับผิดชอบการบริหารและการปกครองโดยเฉพาะ ต่อมา พ.ศ. 2484 ในสมัยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช ไปสู่ระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ มีการพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 และมีองค์กรปกครองคณะสงฆ์ มีรัฐสภาสงฆ์ และมีคณะรัฐมนตรีสงฆ์ปกครองดูแลการบริหารจัดการด้านต่างๆ เช่น ด้านการปกครอง ด้านการศึกษา ด้านเผยแผ่ ด้านสาธารณูปการ เป็นต้น ต่อมา มีการเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ใหม่ พ.ศ. 2505 ซึ่งการปกครองคณะสงฆ์ ขึ้นกับคณะสงฆ์ที่เรียกว่ามหาเถรสมาคม จำนวน 10 รูป (ปัจจุบันเพิ่มเป็น 20 รูป) ทำหน้าที่เป็นองค์คณะการปกครอง ไม่มี

การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบเฉพาะ ยกเว้นด้านการปกครองที่มีพระเถระรับผิดชอบดูแลในแต่พื้นที่ระดับหน (คือหลายภาครวมกัน) ภาค จังหวัด อำเภอ ตำบล คล้ายโครงสร้างการปกครองของกระทรวงมหาดไทย โดยที่การศึกษาคณะสงฆ์ทั้งหมด ไม่มีการเปลี่ยนแปลง คือ มีการจัดการศึกษาบาลี และนักธรรม และมีแม่กองบาลีและแม่กองธรรม รับผิดชอบ และไม่ได้เกี่ยวข้องกัน

ในปี พ.ศ.2562 ได้มีพระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม มีการมอบหมายให้มีคณะกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม ให้มีการศึกษาฝ่ายบาลีสันามหลวง และการศึกษาฝ่ายธรรมสันามหลวง มาอยู่ภายใต้คณะกรรมการชุดนี้ โดยมีพระเถระ 1 รูป เป็นผู้บริหารสูงสุด และนำเอาการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา ซึ่งเดิมอยู่ภายใต้การดูแลของสำนักงานพระพุทธศาสนา และกระทรวงศึกษาธิการ มาขึ้นตรงกับสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรมด้วย รวมทั้งมีการเพิ่มฝ่ายปริยัติธรรม มาอยู่ภายใต้สำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม รวมเป็น 4 หน่วยงาน

จากข้อมูลข้างต้น สรุปได้ว่า การศึกษาด้านพระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองคณะสงฆ์ ที่มีอำนาจและบทบาทในการดูแลรับผิดชอบ มี 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายบาลี ฝ่ายนักธรรม และฝ่ายปริยัติธรรมแผนกสามัญ ส่วนฝ่ายปริยัตินิเทศ มีหน้าที่เป็นหน่วยงานสนับสนุน

การศึกษาฝ่ายบาลี เป็นการเรียนการสอนภาษาบาลี หรือเป็นการเรียนแบบอักษรศาสตร์ เริ่มมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ครั้นมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงได้จัดลำดับชั้นเป็นประโยค เรียกว่า ประโยค 1 - 2 ประโยค 3 จนถึงประโยค 9 เป็นที่สุด หรืออาจจะเรียกว่าเป็นหลักสูตรเปรียญธรรม สำหรับฆราวาสเรียกว่าบาลีศึกษา

หลักสูตรมีตั้งแต่ประโยค 1 - 2 ถึง เปรียญธรรม 9 ประโยค ประโยค 1 - 2 และ ประโยค 3 มีวิชาคือ ไวยากรณ์บาลี, แปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย โดยอรรถ(เอาใจความ) และโดยพยัญชนะ (ยัตราศัพท) ประโยคตั้งแต่ ประโยค 4 เป็นต้นไป ยังมีวิชาแปลบาลีเป็นไทย , แปลไทยเป็นบาลี สำหรับประโยค 8 และ 9 มีวิชาแต่งฉันท์เพิ่มเข้ามา

ระบบการเรียน อาจจะเข้าชั้นเรียน ตามสำนักเรียนที่เปิดสอน หรือจะศึกษาเองแบบ Self-Learning ก็ได้ สอบวัดผลปีละ 1 ครั้ง โดยปกติ หากสอบไม่ตกเลย จะใช้เวลาการศึกษา 9 ปี

สำหรับประชาชนทั่วไป ได้ปรับปรุงหลักสูตรให้ย่อลงบ้างเล็กน้อย เรียกว่า หลักสูตร บาลีศึกษา แต่การจัดชั้นเรียนหรือวิธีการเรียน เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตามหลักสูตรแผนกบาลี เน้นที่การเรียนภาษาบาลี และเป็นภาษาบาลีระดับอรรถกถา (คือเอกสารที่พระเถระเขียนอธิบายพระพุทพจน์) มิให้เรียน เพียง 4 คัมภีร์ (หรือ 4 เรื่อง) คือ คัมภีร์ธรรมบท, คัมภีร์มงคลทีปนี, สมันตปาสาทิกา และวิสุทธิมรรค มิได้มีการเรียนในหนังสือพระไตรปิฎกโดยตรง ทั้งยังไม่มี การเรียนเรื่องการปฏิบัติธรรม หรือสมาธิภาวนา ไม่ได้เป็นหลักสูตรที่จะให้พระสงฆ์และฆราวาสเรียนรู้เพื่อมุ่งไปสู่การบรรลุธรรม และให้พระสงฆ์และฆราวาสศึกษาเพื่อความหลุดพ้นและเข้าถึงพระนิพพานตามเป้าหมาย

ของพระพุทธศาสนา โดยเจตนารมณ์ประสงค์ที่จะให้พระสงฆ์และฆราวาสมีความเข้าใจและแตกฉานในภาษาบาลี ซึ่งเป็นภาษาที่จารึกพระไตรปิฎก อันเป็นเรื่องราวและคำสอนหลักในพระพุทธศาสนา สามารถที่จะสืบทอดคำสอนอย่างถูกต้อง ไม่ผิดเพี้ยน และตลอดกาลนาน

4.2 หลักสูตรด้านนักธรรม

หลักสูตรนักธรรม ได้รับการริเริ่มมาตั้ง พ.ศ. 2435 โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส โดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้ภิกษุสามเณรได้เรียนรู้พระพุทธศาสนา ทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย ตลอดถึงหัตถ์แต่งแก้กระทู้ธรรม

ต่อมา พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า วัดราชบพิธฯ ทรงพิจารณาเห็นว่า การศึกษานักธรรมมิได้เป็นประโยชน์ต่อภิกษุสามเณรเท่าที่ควร แม้ผู้ที่ยังครองฆราวาสวิสัยก็จะได้รับประโยชน์จากการศึกษานักธรรมด้วย โดยเฉพาะสำหรับเหล่าข้าราชการครู จึงทรงตั้งหลักสูตรนักธรรมสำหรับฆราวาสขึ้น เรียกว่า ธรรมศึกษา มีครบทั้ง 3 ชั้น คือ ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก ซึ่งมีเนื้อหาเช่นเดียวกันกับหลักสูตรนักธรรมของภิกษุสามเณร เว้นแต่วินัยบัญญัติที่ทรงกำหนดใช้เบญจศีลเบญจธรรมและอุโบสถศีลแทน ได้เปิดสอบธรรมศึกษาตรีครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2472

หลักสูตรนักธรรม สำหรับพระภิกษุสามเณร ระดับชั้น (1) นักธรรมตรี เรียนวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมและพุทธศาสนสุภาษิต วิชาธรรมวิภาคและคิปปิปฏิบัติ (ธรรมสำหรับฆราวาส) วิชาพุทธประวัติ วิชาวินัยมุข และวิชาศาสนพิธี (2) นักธรรมโท เรียนวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมและพุทธศาสนสุภาษิต วิชาธรรมวิภาค วิชาอนุพุทธประวัติ วิชาวินัยมุข และ วิชาศาสนพิธี, (3) นักธรรมเอก เรียนวิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรมและพุทธศาสนสุภาษิต วิชาธรรมวิจารณ์ วิชาพุทธทานุพุทธประวัติ และ วิชาวินัยมุข

สำหรับประชาชนทั่วไป หลักสูตร ธรรมศึกษา มีดังนี้ (1) ธรรมศึกษาตรี เหมือนนักธรรมตรี แต่เปลี่ยนจากวิชาวินัยมุข เป็นเบญจศีล เบญจธรรม, (2) ธรรมศึกษาโท เหมือนกับนักธรรมชั้นโท แต่เปลี่ยนวิชาวินัยมุข เป็นวิชาอุโบสถศีล (3) ธรรมศึกษาชั้นเอก เหมือนกับนักธรรมชั้นเอก แต่เปลี่ยนวิชาวินัยมุข เป็นวิชากรรมบถ

หลักสูตรนักธรรมหรือธรรมศึกษา จึงเป็นหลักสูตรที่มี 3 ระดับ ไม่มีรายวิชาเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม หรือสมาธิภาวนา เป็นหลักสูตรที่เน้นการท่องจำ การเข้าสอบวัดผลปีละ 1 ครั้ง หรือปีละ 1 ระดับ เน้นการศึกษาเพื่อให้เข้าใจประวัติของพระพุทธเจ้า และมีความเข้าใจธรรมขั้นพื้นฐาน จึงไม่ได้มุ่งเน้นไปที่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียน ทั้งในด้านการมุ่งประโยชน์ในปัจจุบัน ประโยชน์ในสัมปรายภพ และปรมาตมประโยชน์ คือประโยชน์สูงสุด ได้แก่ มรรค ผล และพระนิพพาน

4.3 สำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา

โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษาขึ้น ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2514 ตามระเบียบของกระทรวงศึกษาธิการ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้การศึกษาในโรงเรียนดังกล่าว เป็นประโยชน์ต่อฝ่ายศาสนจักร และฝ่ายอาณาจักร กล่าวคือ ทางฝ่ายศาสนจักรจะได้ศาสนทายาทที่ดี มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรม

ทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรม สมควรแก่ภาวะ สามารถดำรงและสืบต่อพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และถ้าหากพระภิกษุสามเณรเหล่านี้ลาสิกขาไปแล้วสามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้ารับราชการ สร้างประโยชน์ให้ก้าวหน้าให้แก่ตนเองและบ้านเมืองสืบต่อไปด้วยเช่นกัน เป็นการจัดการศึกษาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน และศึกษารายวิชาเพิ่มเติม ภาษาบาลีและธรรมวินัย ภายใต้กฎกระทรวงว่าด้วยสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยสถาบันพระพุทธศาสนา พ.ศ. 2548

เดิมนั้นโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา สังกัดกรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ ต่อมาย้ายมาสังกัดกองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และปัจจุบัน สังกัดสำนักสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม ตามพระราชบัญญัติ พ.ศ. 2562

ขณะนี้ โรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษามีทั้งหมด 408 แห่ง มีนักเรียนสามเณรรวม 34,634 รูป และเปิดสอนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอนปลายตามหลักสูตรขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการ ควบคู่ไปกับการสอนตามหลักสูตรมัธยมศึกษาและบาลี ตามนโยบายของมหาเถรสมาคม

หลักสูตรการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา เป็นการผสมผสานระหว่างหลักสูตรมัธยมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ กับหลักสูตรพระปริยัติธรรมของคณะสงฆ์ การจัดเนื้อหาหลักสูตร แบ่งเป็นกลุ่มสาระความรู้ด้านภาษาไทย, คณิตศาสตร์, วิทยาศาสตร์, สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม, สุขศึกษาและพลศึกษา, ศิลปะ, การงาน อาชีพ และเทคโนโลยี, ภาษาต่างประเทศ ส่วนที่เป็นรายวิชาเสริมด้านพุทธศาสนา คือ ภาษาบาลี และกระทุธรรม

กล่าวได้ว่า หลักสูตร ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ ประสงค์จะให้เยาวชนเข้าบวชเรียนในพระพุทธศาสนาได้มีความรู้ทางสามัญศึกษาด้วย เนื่องจากกระยะหลัง เยาวชนเข้ามาบวชเป็นสามเณรน้อยลง มีผลต่อการบวชเป็นพระภิกษุก็น้อยลง การจัดหลักสูตรนี้ ทำให้เยาวชน แม้จะอยู่ในพระพุทธศาสนา ก็เป็นประโยชน์ แม้สึกลาเพศไป ก็สามารถจะต่อยอดกับการศึกษาของระบบทางโลกได้ ซึ่งการศึกษาแบบบาลีศึกษา และธรรมศึกษา มีข้อจำกัดนี้

อย่างไรก็ตาม หลักสูตรนี้ จะช่วยสร้างการเรียนรู้ให้เกิดการเปลี่ยนพฤติกรรมของผู้เรียน เพื่อให้มีพฤติกรรมที่ดีขึ้น ยังทำได้น้อย เพราะโดยเจตนารมณ์ มุ่งไปสู่การให้ผู้เรียนมีวุฒิการศึกษาฝ่ายสามัญศึกษาสำหรับอีกหน่วยงานหนึ่งที่ขึ้นตรงต่อสำนักงานการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญ คือ ศูนย์พระปริยัตินิเทศแห่งคณะสงฆ์ เป็นหน่วยงานที่ไม่ได้มีหน้าที่จัดการศึกษา แต่รับผิดชอบส่งเสริม สนับสนุนการจัดการใน 3 หลักสูตรข้างต้น

5. สรุป

ในยุคแห่งที่เทคโนโลยีการสื่อสารได้พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้สังคมของเราเหมือนอยู่ใกล้กันมาก และสื่อสารกันได้ในระยะเวลาที่แทบจะทันทีทันใดนั้น ทำให้คนในสังคมปัจจุบัน รู้สึกว่าในสังคมยุคนี้มีปัญหาเกิดขึ้นจำนวนมาก บ่อยครั้ง และมากขึ้นเรื่อยๆ และบุคคลจำนวนหนึ่งพยายามจะมองย้อนไปยังหลักคำสอนของศาสนาต่างๆ ที่จะสามารถเยียวยาแก้ไขปัญหาของสังคมยุคนี้

เมื่อหันมามองมายังศาสนาพุทธ ที่มีหลักคำสอนที่มุ่งเน้นการสร้างความสุขให้แก่ผู้คนในสังคม การสอนเรื่องไม่เบียดเบียนกัน ไม่ทำร้ายกัน การอยู่ร่วมกันด้วยดี การสร้างสังคมแห่งสันติสุข ซึ่งเป้าหมายของคำสอนของศาสนาพุทธ แม้จะมุ่งเน้นไปยังการดับกิเลสโดยสิ้นเชิง แต่ก็ยังมีคำสอนในระดับปัจเจกชน ระดับครอบครัว และระดับสังคม ที่มุ่งให้เป็นสังคมสันติสุข เอื้อต่อการสภาพแวดล้อมต่อการปฏิบัติธรรมดังกล่าว

ผู้ศึกษาได้พยายามที่จะศึกษาสภาพการศึกษาของคณะสงฆ์ เพื่อหาคำตอบว่า องค์การปกครองคณะสงฆ์ในปัจจุบันอย่างไร เพื่อให้ชาวพุทธได้เข้าถึงเป้าหมายของพระพุทธศาสนาดังกล่าว ซึ่งจากการศึกษาพบว่าการศึกษาลึกขององค์การปกครองคณะสงฆ์ มุ่งสอนเรื่องความรู้เรื่องภาษาบาลี เพื่อการรักษาพระพุทธพจน์ มุ่งสอนเรื่องธรรมศึกษา เพื่อการเรียนรู้หลักธรรมขั้นพื้นฐาน ยังไม่ได้จัดการศึกษาเพื่อมุ่งให้พระสงฆ์และประชาชน มุ่งไปสู่การดับกิเลส การดับทุกข์ และเข้าถึงพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุด และแม้การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้สามเณรซึ่งเป็นส่วนใหญ่ของผู้ที่จะเรียนในหลักสูตรนี้ ได้มีวุฒิการศึกษาที่เชื่อมโยงกับการศึกษาฝ่ายสามัญของระบบราชการ นอกจากนั้น การศึกษาด้านปฏิบัติ หรือด้านสมาธิภาวนาก็ยังไม่ถูกบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียน ดังนั้น การศึกษาของคณะสงฆ์ ทั้งเพื่อกลุ่มเป้าหมายที่เป็นพระสงฆ์ และกลุ่มเป้าหมายที่เป็นประชาชนชาวพุทธ จึงยังไม่สามารถได้เรียนเพื่อที่จะเข้าถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด รวมทั้งยังไม่มีแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อให้พระสงฆ์และประชาชน ได้ประพฤติปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงไปสู่พฤติกรรมแห่งชาวพุทธโดยแท้จริง

ผู้ศึกษาจึงขอเสนอให้องค์กรปกครองคณะสงฆ์ รวมทั้งคณะกรรมการการศึกษาพระปริยัติธรรม ตามพระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562 ได้มาตระหนักถึงปัญหา ไม่เพียงแต่ปัญหาของสังคม ควรจะรวมถึงปัญหาของระบบการศึกษาของคณะสงฆ์เอง ที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุได้ ดังนั้น จึงควรมีนโยบายในการปรับปรุงการศึกษาเพื่อความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาที่ลึกซึ้ง และมีการจัดการศึกษาเพื่อเปลี่ยนพฤติกรรมของคณะสงฆ์และประชาชนที่จะอยู่ในวิถีแห่งชาวพุทธอย่าง ที่ควรจะเป็นตามเป้าหมายที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ตั้งแต่สมัยพุทธกาล

6. เอกสารอ้างอิง

ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี (2547). *การอนุมัติพระราชกำหนดแก้ไขเพิ่มเติมพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ.*

2505 พ.ศ. 2547 ลงวันที่ 19 สิงหาคม 2547", (2547, 23 สิงหาคม), ราชกิจจานุเบกษา, เล่ม 121, ตอน พิเศษ 46 ก.

พระไตรปิฎกภาษาไทย (ฉบับมหาจุฬาฯ). เล่มที่ 19 สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรคหน้าที 613 ข้อที่ 1101.

พระไตรปิฎกภาษาไทย (ฉบับมหาจุฬาฯ). เล่มที่ 4 มหาวรรค ภาค 1 อัมมจักกัปปวัตตนสูตร บรรทัดที่ 355 – 445.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2544). *พุทธวิธีในการสอน*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมมิก.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2542). *พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: พรศิวกการพิมพ์.
พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม 2562. เล่ม 136 ตอนที่ 50 ก ราชกิจจานุเบกษา 16 เล่ม 136 ตอนที่ 50 ก หน้าที 11 วันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2562.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ (2505). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 79 ตอนที่ 115 วันที่ 31 ธันวาคม 2505.

พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ 2484. ประกาศ ณ วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2484 พระราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 58 วนิน อินทระ. (2538). *พุทธวิธีในการสอน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, 2538.

วีระวัฒน์ ปันนิตามัย. (2544). *การพัฒนาองค์การแห่งการเรียนรู้*. กรุงเทพฯ: เอ็กซ์เปอร์เน็ท, 2544.

วีระวัฒน์ ปันนิตามัย. (2551). *การพัฒนาโดยใช้ฐานสมรรถนะ*. กรุงเทพฯ: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
สุมาลี สังข์ศรี. (2544). *การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษานอกระบบในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

สุมาลี สังข์ศรี. (2546). *การจัดการเรียนรู้ของแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.

Bandura, A. (1986). *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*.

Bandura, A. (1987). *Self-efficacy: The Exercise of Control*. New York: W.H. Freeman.

Mezirow, J. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco: Jossey-Bass.

Mezirow, J. (2000). *Learning as Transformation: Critical Perspectives on a Theory in Progress*. San Francisco: Jossey-Bass.